

بررسی و ارزیابی ابعاد کمی و کیفی پایداری طبیعت‌گردی در روستاهای استان ایلام

بهزاد وثیق^۱

چکیده

استان ایلام در سال‌های اخیر به واسطه قرار گرفتن در مسیر سفر به عتبات عالیات، به عنوان مقصدی برای گردشگری مطرح شد. وجود جاذبه‌های فرهنگی و زیستی باعث شد تا در کنار گردشگری مذهبی، این استان به عنوان مقصدی برای طبیعت‌گردی نیز مورد اقبال قرار گیرد. تحقیق حاضر با هدف بررسی رویکرد طبیعت‌گردی در ایلام و شناخت فرصت‌ها و تهدیدها؛ همچنین ارزیابی پایداری آن از منظر جامعه هدف انجام شده است. روش تحقیق در این مقاله، همبستگی - پیمایشی است. به منظور ارزیابی طبیعت‌گردی در استان، بر مبنای مطالعات پیشین و مشاهدات میدانی محقق، ۳۱ شاخص تدوین گردید و بر اساس نمونه‌برداری خوشه‌ای و روش کوکران ۶۰۰ پرسشنامه در روستاهای مقصد گردشگری استان توزیع شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که توسعه طبیعت‌گردی در منطقه بر اساس ترکیبی از عوامل اقتصادی و توسعه گردشگری بوده که منجر به رابطه ناهمبستگی و تعامل میان «محیط زیست طبیعی و انسان» و «میزبان و مهمان» شده است. از دیدگاه مردم محلی نیز طبیعت‌گردی نتوانسته است اصول پایداری زیستی - فرهنگی را محقق سازد و رویکرد کنونی به پهنه‌های گردشگری طبیعی استان آسیب رسانده است.

واژگان کلیدی: گردشگری، طبیعت‌گردی، استان ایلام.

امروزه صنعت گردشگری یکی از شاخص‌ترین نیروهای محرک توسعه اقتصادی است. این صنعت را می‌توان حاصل انگیزه‌های فردی - اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دانست که متضمن نظام گسترده‌ای از ساز و کارهای محیط زیستی است (احمدی میرقائد و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۹۶). تنوع در حمل و نقل و گسترش آن، فناوری ارتباطات و رشد شهرنشینی، به توسعه گردشگری در دهه ۶۰ میلادی انجامید (بالکران و مهاراج، ۲۰۱۴: ۲۷۵). موفقیت اقتصادی در صنعت گردشگری طی دهه‌های ۶۰ و ۷۰، باعث ایجاد رغبت در برنامه‌ریزان کشورهای در حال توسعه به این صنعت شد و شیفتگی آنها به چنین موفقیتی باعث گردید که ابعاد محیطی و اجتماعی گردشگری مورد غفلت واقع شود. توزیع نابرابر درآمد، سودبری اقتصادی شرکت‌های چندملیتی، جنگل‌زدایی، انقراض گونه‌های گیاهی - جانوری، فرسایش خاک، افزایش آلودگی و کاهش سرمایه اجتماعی جامعه میزبان از معایب گردشگری در این دو دهه محسوب می‌شود (گتزر، ۱۹۸۷: ۳۲). در برنامه‌ریزی گردشگری، رویکردهای توسعه گردشگری، اقتصادی، کالبدی - فضایی، جامعه‌گرا و پایداری قابل طرح است. در رویکرد توسعه گردشگری، منابع طبیعی، جهت ترغیب بازار و افزایش مزایای اقتصادی، دارایی محسوب می‌شود؛ با این حال، این رویکرد جوامع میزبان را در فرایند برنامه‌ریزی در نظر نمی‌گیرد. در روش اقتصادی، گردشگری به عنوان یک صنعت در نظر گرفته شده است. این سنت بر مزایای اقتصادی گردشگری تمرکز دارد و جهت ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمد در مناطق خاص توسعه داده شده است؛ در واقع، این رویکرد ادامه توسعه گردشگری است و به جای اهداف زیست‌محیطی و اجتماعی بر اهداف اقتصادی تأکید دارد (روبینسون، ۲۰۲۲: ۱۲). از دهه ۱۹۸۰ این دو رویکرد، بخصوص توسط طرفداران حفظ محیط زیست مورد انتقاد قرار گرفت و این راه را برای ظهور رویکرد کالبدی - فضایی، که بر مسائل محیطی تمرکز دارد، هموار کرد. در این رویکرد، گردشگری باید بر الگوهای فضایی استوار باشد که در آن اثرات منفی گردشگری بر محیط‌های کالبدی به حداقل رسیده است (هال و پیچ، ۲۰۱۴: ۱۲۲). رویکرد جامعه‌محور، بر مشارکت گروه‌های محلی در فرایند برنامه‌ریزی و توزیع عادلانه درآمد تأکید دارد. در این روش، دولت مرکزی، به عنوان تسهیل‌کننده و محرک فرایند برنامه‌ریزی و توسعه در نظر گرفته می‌شود. دهه ۸۰ با ظهور جنبش‌های زیست‌محیطی با عناوینی مانند «گردشگری پایدار»، «گردشگری نرم» و «طبیعت‌گردی» با محوریت اهداف اجتماعی و زیست‌محیطی مصادف بود (ویرینگ و نیل، ۲۰۰۹: ۱۵۰). در اواسط دهه ۸۰، گرایش برنامه‌ریزان به گردشگری پایدار، که بر ایجاد تعادل بین رشد اقتصادی، عدالت اجتماعی و حفظ محیط زیست مبتنی است، رشد یافت. گردشگری پایدار رویکردی است که تمامی اثرات اقتصادی - اجتماعی و زیست‌محیطی آینده و کنونی را پوشش می‌دهد؛ در حالی که با نیاز بازدیدکنندگان، صنعت، محیط زیست و جوامع محلی مواجه می‌شود. این نوع گردشگری از رویکردی فراگیر استفاده می‌کند که از لحاظ اکولوژیکی مسئولیت‌پذیر، از نظر اجتماعی سازگار، از لحاظ فرهنگی مناسب، از لحاظ سیاسی عادلانه و از لحاظ اقتصادی پایدار به نظر می‌رسد (سیراکایا و دیگران، ۲۰۰۱: ۴۱۵). چالش مهم در گردشگری پایدار، ایجاد کسب و کار و افزایش درآمد مردم محلی است؛ در حالی که سعی می‌شود فرهنگ بومی و محیط زیست نیز حفظ گردد و این نشان می‌دهد که ناتوانی مردم محلی در مشارکت و بهره‌مندی از صنعت گردشگری، یکی از دلایل اصلی ناپایداری گردشگری است (یاری حصار و باختر، ۱۳۹۵: ۱۲۲)؛ به طور کلی، گردشگری پایدار پیوسته از منابع

استفاده می‌کند، اتلاف را به حداقل می‌رساند، تنوع زیستی را حفظ و از مشارکت جوامع محلی حمایت می‌کند، به کارکنان آموزش می‌دهد و برنامه‌های تحقیقاتی را توسعه می‌بخشد (بلامی، ۲۰۰۱: ۷). جدول شماره (۱) نشان‌دهنده اصول این پنج رویکرد است.

جدول شماره (۱). اصول رویکردهای گردشگری

اصول اصلی	رویکرد
نادیده گرفتن اثرات منفی زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ تمرکز بر ابزار بازاریابی جهت جذب بازدیدکنندگان؛ در نظر گرفتن منابع طبیعی به عنوان دارایی جهت تشویق بازار؛ نادیده گرفتن مشارکت جوامع محلی.	توسعه‌محور
تمرکز بر ایجاد اشتغال؛ تأکید بیشتر بر اهداف اقتصادی؛ نادیده گرفتن اهداف زیست‌محیطی.	اقتصادی
تمرکز بر مسائل زیست‌محیطی؛ توجه ویژه توسعه‌پذیری فیزیکی مقصد گردشگری.	فیزیکی - فضایی
تأکید بر مشارکت اجتماعی در فرایند برنامه‌ریزی؛ دخالت اقامتگاه‌های محلی در تصمیم‌گیری و فرایندهای برنامه‌ریزی؛ تأکید بر توزیع عادلانه درآمد.	جامعه‌نگر
تأکید بر تعادل بین رشد اقتصادی، عدالت اجتماعی و حفظ محیط زیست؛ تأکید بر به حداقل رساندن اثرات منفی زیست‌محیطی؛ در اولویت قرار دادن نیازهای ساکنان محلی.	پایدار

منبع: (نگارنده)

بیان مسئله

طبیعت‌گردی به عنوان شکل تازه‌ای از گردشگری، بر بهبود معیشت افراد محلی، حمایت از محیط زیست بخصوص تنوع زیستی، استفاده پایدار از منابع، ایجاد تجربه اکولوژیکی و آگاهی زیست‌محیطی برای گردشگران تمرکز دارد (کیپر، ۲۰۱۳: ۷۸۰). برآورده نکردن نیازهای بومیان و نبود تعامل بین مردم بومی و گردشگران در کشورهای در حال توسعه، نه تنها رفاه افراد محلی را بهبود نداد؛ بلکه به منبع نابرابری اقتصادی، منازعات اجتماعی و ناپایداری زیست‌محیطی تبدیل شد (فردوسی و دیگران، ۱۳۹۷: ۹۵). تجربه رویکرد طبیعت‌گردی در ایلام به دو دهه اخیر می‌رسد. پس از فراهم شدن زمینه سفر به عتبات عالیات، طبیعت‌گردی به عنوان استراتژی مکمل در توسعه گردشگری استان مطرح شد. این استان به خاطر داشتن تنوع اقلیمی (منطقه گرم و خشک در غرب و جنوب و منطقه سرد و کوهستانی در شمال و شرق) و زیست‌محیطی (جنگل‌های بلوط) (براتیان و رضایی، ۱۳۹۲: ۱۰۴)؛ می‌تواند به عنوان مقصد گردشگری غرب ایران مطرح شود.

سؤال‌های تحقیق

- رویکرد طبیعت‌گردی در استان ایلام چیست؟

- میزان پایداری طبیعت‌گردی در استان ایلام چگونه است؟

هدف تحقیق

هدف این تحقیق، بررسی طبیعت گردی و سنجش میزان پایداری آن در استان ایلام و بررسی شاخص های زیست محیطی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و مدیریتی آن است.

مبانی نظری پژوهش

جامعه بین المللی گردشگری (۲۰۰۴:۲۳)، طبیعت گردی را سفری مسئولانه به محیطی طبیعی تعریف کرده است که محیط زیست را حفظ کند و در رفاه مردم محلی نقش داشته باشد. وود در تعریف خود از طبیعت گردی به توجه به میراث فرهنگی و مشارکت افراد محلی اشاره دارد و معتقد است که طبیعت گردی، سفر به نواحی طبیعی نسبتاً بکر و بدون آلودگی، با اهداف خاص مطالعاتی، لذت بردن و بهره‌وری از مناظر، گیاهان و حیوانات وحشی؛ همچنین ظهور فرهنگ موجود (از گذشته و در حال) در این نواحی است (وود، ۱۹۹۱: ۸۵). او می‌افزاید که طبیعت گردی، یادگیری و آموزش، توانمندسازی جوامع بومی، توجه به فرهنگ‌ها و بهبود حقوق بشر را شامل می‌شود و به معنی صورتی پایدار از گردشگری مبتنی بر دیدگاه غیر مصرفی به طبیعت داشتن، با مدیریت محلی گرایانه است. به نظر ابوالحسنی و دیگران (۱۳۹۱: ۱۴۲) طبیعت گردی، با توجه به میراث طبیعی و فرهنگ محلی، به مشارکت، ظرفیت‌سازی و توانمندسازی مردم بومی منجر می‌شود. در کل، محوریت این نوع گردشگری، طبیعت دوستی، سفر در مقیاس کوچک، آموزش، حمایت از اقتصاد محلی، احترام به فرهنگ محلی و توانمندسازی جوامع محلی است؛ با این حال، طبیعت گردی در اجرا، به واسطه عدم توجه به جوانب توسعه یا هم‌ترازی برنامه‌ریزی برای رشد آن عوامل، پیامدهای مثبت و منفی دارد. جدول شماره (۲) جوانب مثبت و منفی طبیعت گردی را نشان می‌دهد که در سه دسته اجتماعی و فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی مطرح شده‌اند.

جدول شماره (۲). اثرات مثبت و منفی طبیعت گردی

توضیحات	اثر	مؤلفه
ایجاد فرصت‌های آموزش و تجربه بومیان، تضمین مالکیت محلی، کاهش مهاجرت، برابری جنسیتی و انسجام اجتماعی	+	اجتماعی -
ترویج کالوارگی جامعه محلی، افزایش سطح جرم، افزایش تخریب میراث فرهنگی، درگیری‌های حقوقی بر سر مالکیت و کاربری اراضی	-	فرهنگی
افزایش درآمد جامعه، افزایش اشتغال، افزایش بازارهای جدید برای محصولات محلی	+	اقتصادی
افزایش قیمت کالاها و زمین‌های محلی، توزیع نابرابر درآمد، امکان استثمار نیروی کار، آسیب دیدن محصولات کشاورزی به وسیله حیوانات	-	
تولید سرمایه برای مدیریت و حفاظت از منابع طبیعی، ارتقای حفاظت از تنوع زیستی	+	زیست محیطی
تخریب حیات وحش، مصرف بالای انرژی، افزایش زباله و فاضلاب، آلودگی، فرسایش خاک، تراکم ترافیک، کالایی شدن اجتماعات گیاهی و جانوری، در معرض بیماری‌های انسانی قرار گرفتن حیوانات	-	

مأخذ: (بالکران و مهاراج، ۲۰۱۴: ۴۰ و تران و والتر، ۲۰۱۴: ۱۲۵)

گردشگری نوعی سیستم اقتصادی است که مانند هر نظام اقتصادی دیگر در پی منافع است و از نظر اقتصادی، نوعی فعالیت پایه تلقی می‌شود. طبق این دیدگاه، مهمترین هدف گردشگری، کسب سود است (احمدی و همکاران، ۲۰۱۸: ۲۵۰)؛ بنابراین وجود زمینه و پتانسیل، از الزامات سرمایه‌گذاری در سایت‌های گردشگری است. الزامات جذب سرمایه یا به عبارتی الزامات اصلی، به افزایش سود و فایده سرمایه‌گذاری در مناطق گردشگری منجر می‌شود (تقیلو و دیگران، ۱۳۹۶: ۳۸۶). سرهان و دیگران (۲۰۱۶) بر این باورند تا زمانی که به سه بعد تناسب رویکرد و زمینه فرهنگی، تداوم داشتن اقتصادی و حساسیت زیست‌بومی توجه نشود؛ طبیعت‌گردی محقق نمی‌گردد. تحقیق آنها نشان داد که طبیعت‌گردی زمانی برای مردم محلی سودمند است که در ارائه خدمات و فرایند مدیریت نقش داشته باشند؛ بنابراین توانمندسازی ساکنان محلی به وسیله آموزش آنان در حرف و مهارت‌های مرتبط با گردشگری و مشارکت فعال در تمام مراحل برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری بسیار مهم است تا برنامه‌ریزان بتوانند سیاست‌های مربوط را اجرا کنند و به حمایت محلی دست یابند؛ لذا دستیابی به اهداف طبیعت‌گردی، نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و ارزیابی مداوم است (شارپلی، ۲۰۰۶: ۱۵). در سال‌های اخیر استفاده از شاخص برای ارزیابی پایداری گردشگری رو به رشد بوده است. عزیز و دیگران (۲۰۱۵: ۱۰۷) با استفاده از روش دلفی ۲۱ شاخص زیست‌محیطی، ۸ شاخص اقتصادی، ۶ شاخص فرهنگی، ۲۱ شاخص اجتماعی و ۵ شاخص مدیریتی را جهت برآورد پایداری طبیعت‌گردی معرفی کرده‌اند.

پیشینه تحقیق

مطالعات متعددی در زمینه گردشگری در استان ایلام انجام شده است. حاجی‌نژاد و دیگران (۱۳۹۲)، ظرفیت‌های موجود در حوزه جاذبه‌های گردشگری ناشی از جنگ و سایر جاذبه‌های طبیعی و تاریخی در استان ایلام را بررسی کرده‌اند و ضمن شناسایی مهمترین عوامل پیش‌برنده و بازدارنده گردشگری، به ارائه برنامه‌ها و راهبردهای اثربخشی در جهت برون‌رفت از وضعیت موجود و نیل به وضعیت بهتر پرداخته‌اند. براتیان و رضایی (۱۳۹۲) شرایط گردشگری را در ایلام بر اساس مدل TCI بررسی کرده و معتقدند که در فصل گرم سال مناطق شمالی استان وضعیت مطلوبی برای گردشگری دارند؛ اما در فصل سرد، این روند تغییر می‌یابد و مناطق جنوبی استان از وضعیت مطلوبی برخوردار می‌گردند. در تحقیق آنان، توجه به شرایط متفاوت اقلیمی در استان به عنوان عاملی مهم در برنامه‌ریزی گردشگری مطرح شده است. محمدی (۱۳۹۴) به بررسی هم‌کنشی بین میزان رضایتمندی از گردشگری با محوریت جنگ و رجوع دوباره به مناطق عملیاتی پرداخته است. از نظر ایشان وجود عامل معنوی باعث بالارفتن سطح ادراک رضایت از محیط در مناطق جنگی جنوب و غرب (ایلام، خوزستان، کردستان، آذربایجان غربی و کرمانشاه) شده است. قاسم‌پور و دیگران (۱۳۹۸) در پژوهش خود، با استفاده از فرایند برنامه‌ریزی راهبردی، به تدوین راهبردهایی در جهت توسعه پایدار گردشگری در روستای هدف گردشگری کُلم با تمرکز بر دو اصل اساسی بومی بودن تناسب راهبرد با شرایط و ضوابط زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی مقصد و پیرامون و بهره‌مندی از تجارب و نظرات مطلعان پرداختند. سجادیان

و پیری (۱۳۹۵) نیز عوامل فضایی مؤثر بر تقاضای جاذبه‌های گردشگری شهری ایلام را بررسی کردند و نشان دادند که انتظارات گردشگران از منطقه بر اساس تجربه سفرهای قبلی، تبلیغات و تشویق دیگران شکل می‌گیرد. کیفیت خدمات، کیفیت تسهیلات و ارزش‌های دریافت‌شده و ادراک‌شده، تأثیر مستقیمی بر کیفیت سفر، تجربه گردشگری و سطح تقاضای آنها در آینده دارد. آرایش و صبوری (۱۳۹۴) بر این عقیده‌اند که در حوزه توریسم فرهنگی، گردشگران بیشتر به برگزاری مسابقات با محوریت معیشت روستایی تمایل دارند لذا می‌بایست در برنامه‌ریزی گردشگری به تسهیل مشارکت روستاییان در مدیریت امور اجتماعی و گردشگری روستا و داشتن برنامه ساماندهی و تجهیز بازارهای صنایع دستی در روستا توجه شود. امید (۱۳۹۱) در مقاله خود، به بررسی فرصت‌های به وجود آمده پس از بازگشایی مرز بین ایران و عراق در منطقه مهران پرداخته و کمبود خطوط ریلی، عدم امنیت در عراق و عدم توجه به زیرساخت‌های گردشگری در ایلام و کشور عراق را از موانع توسعه گردشگری در استان قلمداد کرده است. ملکی و دیگران (۱۳۹۲) در تحقیقی به امکان‌سنجی توسعه اکوتوریسم در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دره‌شهر پرداخته‌اند. تنوع‌بخشی و ایجاد زیرساخت‌های جدید مانند هتل و رستوران برای ورود گردشگران به منطقه، ایجاد شغل‌های جدید برای جلب گردشگران و کاهش تأثیرات سوء فرهنگی و اجتماعی ناشی از گردشگری، از جمله راهکارهای پیشنهادی آنان جهت توسعه گردشگری در منطقه دره‌شهر است.

جمال‌آبادی و احمدی (۱۳۹۷) به بررسی قابلیت‌های اکوتوریستی شهرستان چرداول پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آنان نشان می‌دهد که مناطق نیمه‌شمالی و غربی زیر حوزه از قابلیت‌های مناسب‌تری از نظر اکوتوریستی برخوردارند. حمیدیان و دیگران (۱۳۹۹) در تحقیقی به پایش توسعه بوم‌گردی در سامان‌های عرفی مرتعی ایلام پرداختند. بر اساس نتایج تحقیق آنان، شاخص‌های «درجه انگیزه جامعه محلی برای حفظ، ثبات و احیای مراسم آیینی، هنر، معماری بومی، صنایع دستی و ...» از مؤلفه‌های روحی و عاطفی، «غنای آداب و رسوم مراسمات عزا و عروسی در سامان عرفی» از مؤلفه‌های فرهنگی و سنت‌ها و «میزان رضایت گردشگران از امنیت درون سامان‌های عرفی» از مؤلفه‌های امنیت، به ترتیب بالاترین امتیازات را دریافت کردند؛ لذا می‌توان دریافت که تاکنون پژوهشی با موضوع سنجش طبیعت‌گردی در ایلام انجام نشده است.

محدوده و قلمروی مورد مطالعه

استان ایلام با ۲۰ هزار و ۱۶۴ کیلومتر مربع، در حدود ۱/۲ درصد مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد. این استان در پایان سال ۱۴۰۰، ۱۲ شهرستان، ۲۹ بخش، ۲۷ شهر، ۵۴ دهستان و ۷۶۳ آبادی دارای سکنه داشته است (سالنامه آماری ایلام، ۱۴۰۰ ج: ۲۷). بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۴۰۱ استان ایلام مشتمل بر ۱۲ شهرستان، ۲۹ بخش، ۲۷ شهر، ۵۴ دهستان و یک فرمانداری ویژه بوده است. شهرستان‌های استان ایلام عبارتند از: آبدانان، ایلام، مهران، ایوان، سیروان، دره‌شهر، دهلران، هلیلان، چوار، بدره، ملکشاهی و چرداول. از نظر اقلیمی این استان سه منطقه سردسیری، گرمسیری و معتدل را شامل می‌شود: ۱- مناطق کوهستانی شمال و شمال شرق،

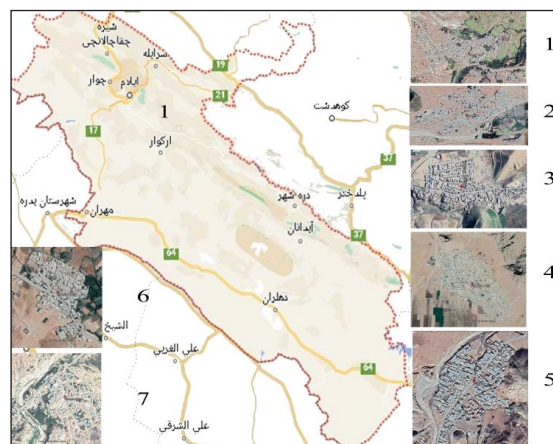

آب و هوای سرد و زمستان طولانی دارند؛ ۲- مناطق جلگه‌ای غرب و جنوب غرب استان، آب و هوای گرمسیری دارند؛ ۳- مناطق میانی، آب و هوای معتدل دارند (تارنمای اداره کل هواشناسی استان ایلام، ۱۴۰۰). در سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، تعداد ۱۵۹ هزار و ۳۱۰ خانوار در استان وجود داشته است که از این تعداد، ۱۰۹ هزار ۶۴۸ خانوار در نقاط شهری و ۴۹ هزار و ۵۴۲ خانوار در نقاط روستایی ساکن بوده‌اند (سالنامه آماری استان ایلام، ۱۴۰۰ ج) و این نشان می‌دهد که جمعیت روستایی درصد مهمی از ساکنان استان را به خود داده است. اقامتگاه‌های بوم‌گردی به جهت احیای ستن قدیمی، حفظ و نگهداری آثار باستانی و حفاظت از طبیعت در دستور کار بوده و تاکنون ۸۸ اقامتگاه بوم‌گردی در استان فعال شده است (تارنمای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی، ۱۴۰۲). در این میان، برخی از روستاهای استان، هدف گردشگری هستند و در این تحقیق به عنوان جامعه هدف مطرح شده‌اند. این روستاها عبارتند از: کلم در بدره، سراب کلان در سیروان، پشت قلعه در آبدانان، زنجیره علیا در چرداول، زید در دره‌شهر، خوران در ایوان و بیشه‌دراز در دهلران. از جدول شماره (۳) برمی‌آید که تمایل مردم به گردشگری در سال‌های اخیر فزونی داشته است؛ اما این تمایل به نسبت، درباره موزه‌ها رو به کاهش بوده و مردم به مقاصد گردشگری دیگری علاقه نشان داده‌اند.

جدول شماره (۳). آمار بازدیدکنندگان از موزه‌ها و بناهای تاریخی

سال	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰
موزه مردم‌شناسی	۹۵۱۷	۲۳۶۷۶	۲۸۶۴۲	۱۹۱۰۶	۲۶۲۸۰	۲۴۰۸۸	۲۷۷	۲۰۲۸
موزه باستان‌شناسی	۴۵۷۰	۴۵۸۷۹	۵۱۷۵۲	۳۱۶۶۵	۱۵۵۹	۲۳۹۸	۲۱	۴۳۰
سایر	-	-	۱۶۵	۱۹۱	۱۶۴	۱۵۵۵	۳۵۴	۲۳۳۸

منبع: (سالنامه آماری استان ایلام، ۱۴۰۰ ب)

شکل (۱). موقعیت استان و روستاهای مورد مطالعه: ۱- کلم در بدره، ۲- سراب کلان در سیروان، ۳- پشت قلعه در آبدانان، ۴- زنجیره علیا در چرداول، ۵- زید در دره‌شهر، ۶- میشخاص در ایلام، ۷- خوران در ایوان، ۸- بیشه‌دراز در دهلران ((سالنامه آماری استان ایلام، ۱۴۰۰ ج، با تأکید نگارنده)

تحقیق حاضر، پیمایشی است و داده‌های آن به وسیله مطالعه میدانی و اسنادی جمع‌آوری شده است. هدف از انجام این تحقیق، ارزیابی پایداری رویکرد طبیعت گردی از نظر افراد بومی است؛ لذا با بررسی طرح‌هایی مانند مطالعات طرح جامع گردشگری استان ایلام، مطالعات برنامه آمایش استان و بررسی مقالاتی در موضوع تحقیق، ۳۱ شاخص تدوین شد. در تحقیقات مربوط به اندازه‌گیری پایداری گردشگری، عموماً از طیف لیکرت استفاده می‌گردد که در آن از پاسخ‌دهندگان خواسته می‌شود نظرات خود را بر اساس مقیاس بیان کنند؛ لذا سوالات ۵ گزینه‌ای لیکرت با روش بسته تدوین گردید. جامعه آماری در این مرحله شامل گروه کارشناسان (کارکنان سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی استان ایلام و کارکنان اداره محیط زیست استان ایلام) است. بر اساس نمونه‌گیری هدفمند، ۹۲ نفر در سراسر استان جهت پر کردن پرسشنامه انتخاب شدند. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از آزمون تی تک نمونه‌ای تحلیل شد. در مرحله بعد با تکیه بر نتایج مرحله متخصصان و پیشینه تحقیق، ۳۱ شاخص در چهار بعد زیست‌محیطی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و مدیریتی انتخاب گردید. بر اساس این شاخص‌ها، پرسشنامه ترکیبی تهیه شد و در میان ساکنان ۷ روستای مقصد گردشگری توزیع گردید. جامعه آماری شامل ۷ روستای مقصد گردشگری بود که با استفاده از فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۶٪ و با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، ۶۰۰ نفر از آنان به عنوان نمونه انتخاب شدند؛ سپس داده‌های جمع‌آوری شده به وسیله نرم‌افزار SPSS با استفاده از آزمون T-test تجزیه و تحلیل شد. مشخصات پاسخ‌دهندگان در جدول شماره (۴) ارائه شده است. شرکت‌کنندگان در این نظرسنجی اغلب مرد و متأهل بودند. از نظر سنی، اکثر پاسخ‌دهندگان در گروه ۲۵ تا ۳۹ سال و سپس در گروه سنی ۴۰ تا ۵۰ سال قرار داشتند. از لحاظ سطح تحصیلات نیز اغلب (۵۶٪) تحصیلات دبیرستانی و از نظر اشتغال، بخش بزرگی از نمونه (۶۲٪) شغل‌هایی بی‌ارتباط با گردشگری داشتند. نیمی از پاسخ‌دهندگان (۴۹٪) نیز بیش از ۱۰ سال در استان ایلام زندگی کرده بودند.

جدول شماره (۴). مشخصات پاسخگویان پیمایش (تعداد: ۶۰۰ نفر)

ویژگی	فراوانی	درصد	ویژگی	فراوانی	درصد	ویژگی	فراوانی	درصد
جنسیت			تحصیلات			سن		
مرد	۴۰۱	۶۷	ابتدایی	۱۲۵	۲۱	۱۹-۲۴	۹۳	۱۵
زن	۱۹۹	۳۳	دبیرستانی	۳۲۴	۵۶	۲۵-۳۹	۱۸۹	۳۱
وضعیت اشتغال			دانشگاهی			۴۰-۵۰		
بیکار	۸۳	۱۴	بی سواد	۱۳	۲	۵۱-۶۵	۱۲۹	۲۲
مرتبط با گردشگری	۵۷	۱۰	مدت زمان اقامت			بیشتر از ۶۵		
غیرمرتبط با گردشگری	۳۷۴	۶۲	کمتر از ۱۰ سال	۱۵۱	۲۵	وضعیت تأهل		
بازنشسته	۱۹	۳	بیشتر از ۱۰ سال	۲۹۲	۴۹	متاهل	۳۹۴	۶۵
سایر	۶۷	۱۱	کسانی که متولد محل هستند	۱۵۷	۲۶	مجرد	۲۰۶	۳۵

منبع: (نگارنده)

یافته‌ها

استان ایلام به دلیل نزدیکی با مرز عراق، مهاجرپذیری در دهه ۶۰ شمسی به خاطر جنگ ایران و عراق و قرار گرفتن در مسیر بزرگراه اربعین در دهه‌های ۸۰ و ۹۰، تحولات جمعیتی سریعی داشته است. جدول شماره (۵) نشان‌دهنده نتایج پژوهش‌هایی است که در مورد طبیعت‌گردی در استان ایلام انجام شده است.

جدول شماره (۵). شاخص های طبقه بندی شده رویکرد طبیعت گردی در استان ایلام

رویکرد	شاخص ها	میانگین	اختلاف میانگین	Sig. (۲-tailed)	میانگین کل
توسعه گردشگری	سطح ناباوری به هدف اجتماعی - زیست محیطی	۳.۰۲	۰.۰۲	۰.۲۵۰	۳.۸۳
	باور به دستیابی به نفع عمومی در طی طبیعت گردی	۴.۰۱	۱.۰۱	۰.۰۰۰	
	باور به تمرکز بر تبلیغات و بازاریابی	۴.۰۲	۱.۰۲	۰.۰۰۰	
	باور به حذف موانع توسعه با استفاده از ثروت طبیعی	۴.۹۵	۱.۹۵	۰.۰۰۰	
	سطح باور به اهمیت مشارکت محلی	۳.۰۱	۰.۰۱	۰.۳۲۷	
	تأثیر اختصاص بودجه طبیعت گردی در جذب گردشگر	۳.۹۸	۰.۹۸	۰.۰۰۰	
اقتصادی	باور به شباهت طبیعت گردی به سایر صنایع	۴.۵۲	۱.۵۲	۰.۰۰۰	۳.۵۸
	باور به موفقیت برنامه ریزی سازمان های دولتی	۳.۳۶	۰.۳۶	۰.۰۰۰	
	تمرکز بر طبیعت گردی برای درآمد و ایجاد اشتغال	۴.۰۴	۱.۰۴	۰.۰۰۰	
	ارجحیت اهداف اقتصادی بر اهداف اجتماعی و زیست محیطی	۳.۴۴	۰.۴۴	۰.۰۰۰	
	باور به تأثیر امکانات دولتی در موفقیت طبیعت گردی	۴.۶۱	۱.۶۱	۰.۰۰۰	
	ناباوری به اهمیت اهداف اجتماعی و زیست محیطی	۳.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۰۳	
فضایی / تفریحی	مؤثر بودن سرمایه گذاری مردم محلی	۲.۰۸	-۰.۹۲	۰.۰۰۰	۲.۱۲
	باور به اولویت اهداف زیست محیطی نسبت به اهداف دیگر	۲.۱۲	-۰.۸۸	۰.۰۰۰	
	باور به اولویت سیاست های متمرکز	۳.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۰۰	
رویکرد جامعه نگار	سطح حفاظت از منابع طبیعی	۲.۰۱	-۰.۹۹	۰.۰۰۰	۲.۲۳
	باور به تأثیر مدیریت محیط زیست توسط مردم محلی	۲.۰۳	-۰.۹۷	۰.۰۰۰	
	باور به تأثیر سطح مشارکت در تصمیم گیری ها	۳.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۸۹	
	سهم مردم از مدیریت و منافع اکوتوریسم	۳.۲۵	۰.۲۵	۰.۰۰۰	
	باور به تأثیر آموزش بومیان بر طبیعت گردی	۱.۱۳	-۱.۸۷	۰.۰۰۰	
	باور به نقش دولت در برنامه ریزی طبیعت گردی	۲.۲۴	-۰.۷۶	۰.۰۰۰	
	باور به توزیع عادلانه درآمد	۳.۳۶	۰.۳۶	۰.۰۰۰	
رویکرد پایدار	سهم مردم محلی در سرمایه گذاری	۳.۴۲	۰.۴۲	۰.۰۰۰	۲.۲۰
	یکپارچگی اهداف اقتصادی، اجتماعی زیست محیطی	۲.۱۰	-۰.۹۰	۰.۰۰۰	
	باور به تأثیر برنامه عدالت محور درون نسلی - میان نسلی	۲.۰۸	-۰.۹۲	۰.۰۰۰	
	سطح اولویت نیازهای ساکنان محلی	۲.۹۸	-۰.۰۲	۰.۲۴۵	
	میزان توجه به پایداری و یکپارچگی اکوسیستم	۲.۹۹	-۰.۰۱	۰.۴۵۸	
	باور به تأثیر مشارکت بومیان بر پایداری اجتماعی	۲.۰۵	-۰.۹۵	۰.۰۰۰	
	باور به تأثیر چارچوب های قانونی و نهادی	۲.۰۴	-۰.۹۶	۰.۰۰۰	
باور به تأثیر بودجه بر حفاظت از محیط زیست	۱.۲۰	-۱.۸۰	۰.۰۰۰		

منبع: نگارنده

در جدول بالا بالاترین میانگین به ترتیب متعلق به رویکرد توسعه گردشگری و رویکرد اقتصادی ماست. در توسعه گردشگری بالاترین میانگین به شاخص «باور به حذف موانع توسعه با استفاده از دارایی های طبیعی» و کمترین میانگین به «سطح باور به اهمیت مشارکت محلی» تعلق دارد. در کل، مقدار P-value آزمون کمتر از سطح معنی داری ۰,۰۵ است که به طور معناداری با مقدار میانگین مغایرت دارد. در رویکرد اقتصادی، میانگین کل ۳/۵۸ است. در این روش، بالاترین میانگین به شاخص «باور به تأثیر امکانات دولتی در موفقیت طبیعت گردی»

و در مقابل، کمترین میانگین به شاخص «اثرگذاری سرمایه‌گذاری مردم محلی» تعلق دارد که تنها شاخص کمتر از سطح میانگین است. شاخص‌های دیگر بیشتر از سطح میانگین هستند و تفاوت معناداری با میانگین متوسط دارند. میانگین شاخص‌های دیگر کمتر از ۳ است؛ لذا در مورد طبیعت‌گردی در استان بر اساس ترکیبی از رویکرد توسعه گردشگری و رویکرد اقتصادی بحث می‌شود. نتیجه اولیه آن است که توسعه گردشگری، بر استفاده از منابع طبیعی به عنوان ابزاری جهت حذف موانع توسعه و تمرکز اساسی بر درآمد و ایجاد اشتغال متکی است. تحلیل اولیه نشان می‌دهد که تاکنون اهداف زیست‌محیطی نادیده گرفته شده‌اند و بومیان در فرایندهای تصمیم‌گیری مشارکتی ندارند (جدول شماره ۵). جدول شماره ۵ نشان می‌دهد که از نظر مردم بومی، تأثیرات اجتماعی گردشگری در استان ایلام مطلوب نیست؛ به طوری که میانگین اکثر شاخص‌ها کمتر از سطح میانگین (۳) است و تنها شاخص «دسترسی به خدمات و تسهیلات» کمی بیشتر از میانگین می‌باشد. در مقابل، نامطلوب‌ترین جنبه اجتماعی «سطح آگاهی زیست‌محیطی و مهارت‌های مربوط به گردشگری» با میزان ۱/۴۳ است. بعد دیگر ارزیابی شده، بعد اقتصادی گردشگری است که نتایج ارزیابی آن نشان می‌دهد طبیعت‌گردی در این زمینه ظاهراً موفق بوده است؛ زیرا میانگین اکثر شاخص‌ها بیشتر از ۳ است و تنها «تسهیلات مالی برای افراد با درآمد کم» ۱/۵۹ می‌باشد که کمتر از سطح میانگین است. تجزیه و تحلیل دقیق درخواست شغلی نشان می‌دهد که طبیعت‌گردی، فرصت‌های شغلی زیادی را برای افراد بومی ایجاد کرده و درآمد آنها را افزایش داده است؛ اما نکته قابل توجه این است که عمده این مشاغل، غیرمهارتی هستند. سرمایه‌گذاری‌های عمده در استان نیز منشأ خارج استانی دارند و این امر اندکی به نفع افراد محلی است.

بعد	شاخص	هدف	میانگین	اختلاف میانگین	Sig. (۲-tailed)
اجتماعی	سطح رضایتمندی	↑	۲.۶۳	-۰.۳۷	۰.۰۰۰
	دسترسی به خدمات و امکانات	↑	۳.۴۶	۰.۴۶	۰.۰۰۰
	سطح آگاهی زیست محیطی و مهارت های مربوط به گردشگری	↑	۱.۴۳	-۱.۵۷	۰.۰۰۰
	سطح دسترسی به درآمدها	↑	۲.۲۷	-۰.۷۳	۰.۰۰۰
	سطح توجه به هویت فرهنگی و حفاظت از آن	↑	۱.۴۵	-۱.۵۵	۰.۰۰۰
	سطح مشارکت	↑	۱.۶۵	-۱.۳۵	۰.۰۰۰
	میزان مهمان نوازی	↑	۳.۰۱	۰.۰۱	۰.۷۹۲
	میزان امنیت	↑	۲.۶۰	-۰.۴۰	۰.۰۰۰
	نرخ توزیع عادلانه درآمد	↑	۱.۷۸	-۱.۲۲	۰.۰۰۰
	سطح توانمندسازی و ظرفیت ساخت و ساز	↑	۱.۵۴	-۱.۴۶	۰.۰۰۰
	میزان گرایش به مصرف	↓	۳.۴۵	-۰.۴۵	۰.۰۰۰
	میزان فقر	↓	۲.۹۹	-۱.۰۱	۰.۷۸۷
اقتصادی	میزان اشتغال محلی	↑	۳.۳۸	۰.۳۸	۰.۰۰۰
	سطح درآمد	↑	۳.۴۵	۰.۴۵	۰.۰۰۰
	سطح سرمایه گذاری	↑	۳.۸۷	۰.۸۷	۰.۰۰۰
	سطح حمایت اقتصادی محلی	↑	۳.۹۷	۰.۹۷	۰.۲۷۲
	نرخ تسهیلات مالی برای افراد کم درآمد	↑	۱.۵۹	-۱.۴۱	۰.۰۰۰
زیست محیطی	میزان مشارکت بومیان در حفاظت محیط زیست	↓	۲.۵۴	-۰.۴۶	۰.۰۰۰
	سطح از بین رفتن حیات وحش	↓	۳.۸۸	-۰.۸۸	۰.۰۰۰
	سطح آلودگی	↓	۴.۰۱	۱.۰۱	۰.۰۰۰
	میزان سازه های ناسازگار با محیط زیست	↑	۴.۴۹	۱.۴۹	۰.۰۰۰
	برنامه های حفاظتی	↓	۳.۰۲	۰.۰۲	۰.۳۹۴
	سطح آلودگی هوا و خاک	↑	۳.۷۹	۰.۷۹	۰.۰۰۰
	سطح بودجه زیست محیطی	↑	۲.۲۰	-۰.۸۰	۰.۰۰۰
	اثر درآمد حاصل از طبیعت گردی در حفاظت محیط زیست	↓	۱.۳۴	-۱.۶۶	۰.۰۰۰
	میزان گونه های در معرض خطر	↓	۴.۳۱	۱.۳۱	۰.۰۰۰
	مصرف سرانه آب و انرژی	↓	۳.۴۵	۰.۴۵	۰.۰۰۰
مدیریتی - نهادی	سطح مشارکت محلی	↑	۲.۰۶	-۰.۹۴	۰.۰۰۰
	سطح همکاری بین بخشی	↑	۱.۵۵	-۱.۴۵	۰.۰۰۰
	دسترسی به اطلاعات و شفافیت برنامه ها	↑	۱.۹۴	-۱.۰۶	۰.۰۰۰
	اثر تعهدات قانونی در توسعه گردشگری	↑	۲.۹۶	-۰.۰۴	۰.۲۰۱

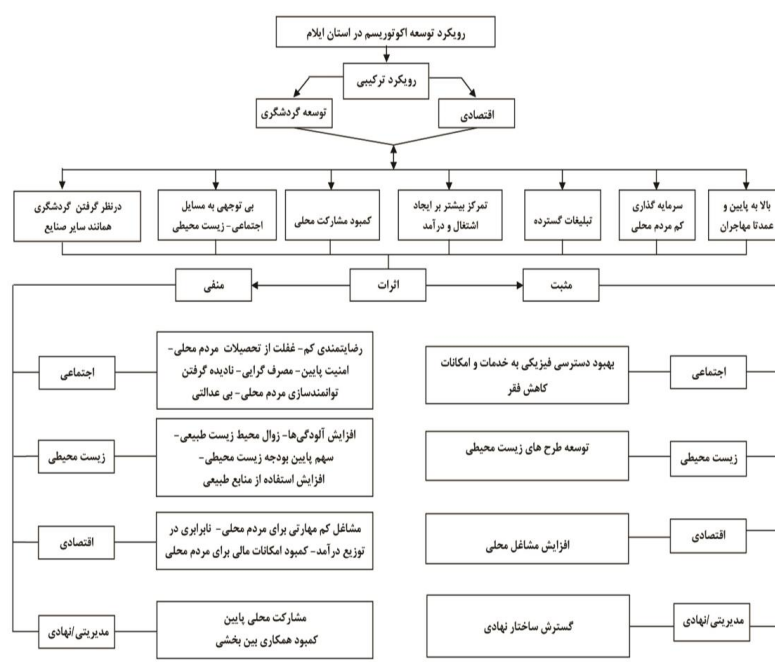
(↑) نشانه هرچه که میانگین به ۵ نزدیکتر باشد، پایداری بیشتر و (↓) نشان می دهد هرچه میانگین به ۱ نزدیکتر باشد، پایداری بیشتر است.

منبع: (نگارنده)

«اثرات زیست‌محیطی» یکی دیگر از ابعاد طبیعت‌گردی است که ارزیابی شده است. نتایج این ارزیابی نشان می‌دهد که اثرات زیست‌محیطی طبیعت‌گردی، نامطلوب است؛ به طوری که تنها شاخص «برنامه‌های حفاظت از محیط زیست» در سطح میانگین قرار دارد؛ با این وجود، بدترین تأثیر حاصل ساخت و ساز نامتناسب با محیط زیست است. توجه به میانگین تمامی شاخص‌های مدیریت که کمتر از نرخ متوسط ۳ است نیز این جنبه را نامطلوب نشان می‌دهد. لازم به ذکر است کمترین میانگین مربوط به شاخص «همکاری بین بخشی» است. از دیدگاه بومیان، طبیعت‌گردی اثرات نامطلوبی بر ابعاد اجتماعی، اقتصادی، محیطی و مدیریتی دارد. شکل ۲، برنامه‌ریزی و الگوی طبیعت‌گردی و عواقب آن را در ایلام به طور خلاصه نشان می‌دهد.

شکل (۲). رویکرد طبیعت‌گردی و اثرات آن در ایلام (نگارنده)

نتیجه‌گیری

طبیعت‌گردی به عنوان نیرویی محرک برای توسعه اقتصادی و تداوم معیشت افراد در نظر گرفته می‌شود. این شکل از گردشگری، تنها به معنای سفر به طبیعت و بازدید از نواحی بکر نیست؛ بلکه تلاشی جهت ایجاد روابط سالم و برابر میان «انسان و طبیعت» و «میزبان و مهمان» است. از لحاظ تئوری، طبیعت‌گردی به عدالت درون‌نسلی و میان‌نسلی و پایداری زیست‌محیطی می‌انجامد. این امر برای موفق شدن، به رویکردی جامع و یکپارچه و اصولی اساسی نیاز دارد که آنها را در برنامه‌ریزی، توسعه، بهره‌برداری و بازاریابی برای عرضه محصولات به کار گیرد. اولین گام برای دستیابی به اهداف این رویکرد، لزوم شناسایی وضعیت طبیعت‌گردی استان است. طبیعت‌گردی یک معضل نیست؛ بلکه مشکل در رویکردها و سیاست‌هایی است که جهت توسعه طبیعت‌گردی استفاده می‌شود. نتایج مقایسه شاخص‌های طبقه‌بندی‌شده طبیعت‌گردی (جدول شماره ۵)، نشان داد که رویکرد در این منطقه، اقتصادی است و هدف اصلی آن، افزایش

درآمد، ایجاد اشتغال و استفاده از منابع طبیعی جهت رفع موانع توسعه می‌باشد که این امر منجر به رابطه نابرابر قدرت میان گردشگران و جامعه میزبان می‌شود. ارزیابی پایداری این رویکرد بر اساس ۳۱ شاخص بود و دیدگاه افراد محلی نشان می‌دهد که طبیعت‌گردی در استان ایلام پایدار نیست و تنها بعد اقتصادی آن مطلوب به نظر می‌رسد؛ هرچند این رشد اقتصادی فراگیر و عادلانه نیست. آنچه در حال حاضر به عنوان طبیعت‌گردی در استان ایلام مشاهده می‌شود، تنها گردشگری طبیعت‌محور ناپایدار است. رونق گردشگری مذهبی در سال‌های اخیر که منجر به سرمایه‌گذاری بیشتر در نهادهای مورد هدف مانند هتل‌داری، اسکان زائرین و خدمات شده است، می‌تواند به عنوان محرک سرمایه‌گذاری در طبیعت‌گردی ایلام مد نظر قرار گیرد و به عبارتی، سرمایه حاصل از گردشگری مذهبی به عنوان پشتوانه ایجاد زیرساخت‌های طبیعت‌گردی مطرح شود. لازم است با آموزش دوسویه به گردشگران و جوامع بومی، نوعی تعامل سازنده بین سه عنصر گردشگری (مردم استان ایلام، گردشگران و طبیعت) ایجاد شود. اداره و نگهداشت زیرساخت‌ها نیز می‌بایست به مردم واگذار گردد تا در طولانی‌مدت ضمن برگشت هزینه‌ها به سرمایه‌گذار، تجربه حاصل از نگهداری از زیرساخت‌ها به نسل‌های بعد منتقل شود و گسست بین نسلی در طبیعت‌گردی از بین برود. با مشارکت فعال مردم محلی، ضمن ایجاد فرصت اقتصادی، محافظت از سرمایه‌ها نیز ارتقا می‌یابد. ایجاد سرمایه اجتماعی و همسو شدن مدیران و سرمایه‌گذار نیز از دیگر نتایج آن است.

پیشنهادها

- ۱- پیشنهاد می‌شود سازمان‌های حوزه گردشگری (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس و نهادهای مربوط با پیاده‌روی اربعین و سفر زیارتی عتبات)، به ظرفیت طبیعت‌گردی ایلام توجه نمایند و تلاش کنند تا مسیرهای گردشگری تازه‌ای را جهت تلفیق گردشگری زیارتی - مذهبی و طبیعت‌گردی پیشنهاد نمایند.
- ۲- پیشنهاد می‌شود تا با سرمایه‌گذاری در جهت مشارکت عشایر و روستاییان استان در روند گردشگری، فرصتی فراهم شود تا هم جامعه میزبان از بروندهای اقتصادی گردشگری بهره‌مند شوند و هم گردشگران بتوانند با مواجهه رو در رو با آنان به تجربه‌ای واقعی از گردشگری برسند.
- ۳- پیشنهاد می‌شود کارشناسان و بلدهای آموخته، گردشگران را در آغاز و در طی طبیعت‌گردی راهنمایی کنند تا کمترین تنش و آسیب را به جوامع بومی و محیط زیست مقصد گردشگری وارد نمایند.

الف) فارسی

- آرایش، محمدباقر و محمدصادق صبوری (۱۳۹۴)، «شناسایی شاخصه‌های توسعه گردشگری روستایی با نگاهی به گردشگری فرهنگی (مورد مطالعه: روستای حیدرآباد، استان ایلام)»، فضای گردشگری، دوره ۴، شماره ۱۶، صص ۱۴۱-۱۶۲.
- ابوالحسنی، فرحناز، صدیقه کیانی و میرنجف موسوی (۱۳۹۱)، «تدوین استراتژی توسعه گردشگری در مناطق کویری و بیابانی (مطالعه موردی: شهرستان کویری خور و بیابانک)»، آمایش سرزمین، (۷)۴، صص ۱۴۱-۱۶۱.
- احمدی میرقائد، فضل‌الله، مرجان محمدزاده، عبدالرسول سلمان، ماهینی و سیدحامد میر کریمی (۱۳۹۷)، «ارزیابی جاذبه‌های گردشگری حوضه آبخیز قره‌سور بر اساس میزان تأثیرپذیری و تأثیرگذاری شاخص‌های محیط زیستی»، آمایش سرزمین، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۲۹۵-۳۱۳.
- امید، نبی (۱۳۹۱)، «راهبردسنجی توسعه صنعت گردشگری در استان ایلام (با استفاده از مدل SWOT و تشکیل ماتریس اندازه‌گیری کمی راهبردی QSPM)»، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۲، ش ۵، صص ۹۵-۱۰۴.
- براتیان، علی و مریم رضایی (۱۳۹۲)، «تحلیل فضایی شاخص اقلیم گردشگری در استان ایلام با استفاده از مدل TCI»، برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، سال ۳، ش ۲، پیاپی ۹، صص ۱۰۱-۱۱۸.
- تارنمای اداره کل هواشناسی استان ایلام، (۱۴۰۰) موقعیت و مشخصات جغرافیایی استان ایلام، <https://www.ilammet.ir/assets/files/words/file.pdf.۱۶۷۱۸۸۲۲۴۸۱۹>
- تارنمای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی (۱۴۰۲)، صدور مجوز برای ۲ اقامتگاه بوم‌گردی در ایلام <https://www.chtn.ir/news/۱۴۰۲۰۸۱۷۰۰۹۰۷/>
- تقیلو، علی اکبر، احمد آفتاب و ناصر سلطانی (۱۳۹۶)، «امکان‌سنجی و سنجش بُرد سرمایه‌گذاری عرصه‌های گردشگری استان آذربایجان غربی»، آمایش سرزمین، (۲)۹، صص ۳۶۳-۳۸۸.
- جمال آبادی، جواد و حمزه احمدی (۱۳۹۷)، «ارزیابی قابلیت‌های اکوتوریستی زیر حوزه آبریز چرداول در استان ایلام»، جغرافیایی فضای گردشگری، (۲۹)۸، صص ۵۹-۷۷.
- حاجی‌نژاد، علی، مجتبی جاودان و برزو سبزی (۱۳۹۲)، «برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری جنگ هم‌پیوند با سایر جاذبه‌ها در استان ایلام»، مطالعات مدیریت گردشگری، (۲۲)۸، صص ۱۴۲-۱۶۸.
- حمیدیان، محمود، حسین بارانی، مرجان محمدزاده، احمد عابدی سروسناتی و محسن توکلی (۱۳۹۹)، «تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های بعد اجتماعی - فرهنگی جهت سنجش و پایش توسعه اکوتوریسم در سامان‌های عرفی مرتعی استان ایلام، مرتع، (۱)۱۴، صص ۷۳-۸۴.
- سالنامه آماری استان ایلام (۱۴۰۰ الف)، جمعیت، <https://www.amar.org.ir/Portals/۰/PropertyAgent/۰/۳۹۰۹/۲۶۷۱۲/Files/pdf.۰۳-۱۶-۴۰۰/۲۶۷۱۲/Files>
- <https://www.amar.org.ir/۰/۳۹۰۹/۲۶۶۰۱/Files/۳۹۰۹/PropertyAgent/۰/Portals/pdf.page.۰۱-۱۶-۴۰۰/۲۶۶۰۱/Files/۳۹۰۹/PropertyAgent/۰/org.ir/Portals/pdf.۱۹-۱۶-۴۰۰/۲۶۶۲۰/Files/۳۹۰۹/PropertyAgent/۰/org.ir/Portals>
- سجادیان، ناهید و فاطمه پیری (۱۳۹۶)، «بررسی عوامل فضایی مؤثر در تقاضای جاذبه‌های گردشگری شهری (نمونه موردی: شهر ایلام)»، جغرافیایی سرزمین، (۵۳)۱۴، صص ۲۱-۳۶.
- فردوسی، سجاد، نجمه نظری مزیدی و مهدی مودودی ارخودی (۱۳۹۷)، «تحلیلی بر شاخص باقیمانده ظرفیت تحمل جامعه میزبان نسبت به توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر شاهرود)»، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸ (۴۹)، صص ۹۳-۱۱۰.
- قاسم‌پور حامد، رضا غفاری‌نیا و کرم خلیلی (۱۳۹۸)، «تدوین برنامه راهبردی توسعه گردشگری با تأکید بر روستای هدف گردشگری کلم در استان ایلام»، مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، دوره ۱۴، شماره ۱ (پیاپی ۴۶)، صص ۱۹۹-۲۱۷.
- محمدی، سعیدی (۱۳۹۴)، «شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش گردشگری جنگ در استان کردستان (مطالعه موردی: شهرستان مریوان)»، اطلاعات جغرافیایی «سپهر»، (۱۰۷)۲۷، صص ۴۹-۶۶.
- ملکی، محمدرضا، محسن سرتیپی‌پور، منصوره طاهباز و علی ملکی (۱۳۹۲)، «امکان‌سنجی توسعه اکوتوریسم در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دره‌شهر»، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، (۶)۲، صص ۷۴-۹۶.
- یاری حصار، ارسطو و سهیلا باختر (۱۳۹۵)، «ارزیابی شاخص‌های گردشگری پایدار روستایی از منظر جامعه محلی و گردشگران (مطالعه موردی: شهرستان نیر)»، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، (۲۲)۶، صص ۱۲۱-۱۳۴.

ب) انگلیسی

- Ahmadi, M., Khodadadi, M., & Shahabi, H. (2018). Planning for ecotourism in the protected area of Manesht and Ghelarang, Ilam Province, Iran. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 268-243, (2)19
- Aziz, A., Barzekar, G., Ajuhari, Z., & Idris, N. H. (2015). Criteria & indicators for

- monitoring ecotourism sustainability in a protected watershed: A Delphi consensus. IOSR Journal of Environmental Science, Toxicology and Food Technology, 111-105 ,(9)10.
- Balkaran, R., & Maharaj, S. (2014). A comparative analysis of the South African and global tourism competitiveness models with the aim of enhancing a sustainable model for South Africa. *Journal of Economic and Behavioural Studies*, 273-278 ,(6)
  - Blamey, R. K. (2001). Principles of ecotourism. *The encyclopedia of ecotourism*, pp. 22-5
  - Getz, D. (1987). *Tourism planning and research: Traditions, models and futures*. Australian Travel research workshop, Bunbury, Western Australia, Vol. 5, No. 6.
  - Hall, M. C., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space*. Routledge.
  - Kiper, T. (2013). Role of ecotourism in sustainable development. *InTech*
  - Robinson, P. E. T. E. R. (2022). *Travel and management: An introduction*. *Operations management in the travel industry*, pp 13-1. <https://doi.org/9781845935030.000/10.1079>
  - Sarhan, A., Abdelgalil, R., & Radwan, Y. (2016). Ecotourism principles as a framework for culturally responsive community development. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, .25-15 ,201
  - Sharpley, R. (2006). Ecotourism: A consumption perspective. *Journal of Ecotourism*,22-7 ,(2&1)5
  - Sirakaya, E., Jamal, T. B., & Choi, H. S. (2001). Developing indicators for destination sustainability. *The encyclopedia of ecotourism*.
  - Tran, L., & Walter, P. (2014). Ecotourism, gender and development in Northern Vietnam. *Annals of Tourism Research*, 130-116 ,44.
  - Wearing, S., & Neil, J. (2009). *Ecotourism: Impacts, potentials and possibilities?* Routledge. First published 1999
  - Wood, M. E. (1991). Formulating the ecotourism society's regional action plan. In J. A. Kusler (Ed.), *Ecotourism and resource conservation* (pp. 89-80).
  - World Tourism Organization (UNWTO) (2004). *Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook*.